

Станіслав Росовецький

ЖАНР БУНТАРСЬКИЙ, ПАТРІОТИЧНИЙ

Східнослов'янська «потаємна новина»
на прикладі поем «Сон»
(«У всякого своя доля...») та «Великий льох»

Східнослов'янську версію «потаємної новини» розуміємо як анонімну патріотичну розповідь про важливі події в житті нації, в якій ушляблюються діячі національно-визвольної (чи революційної) боротьби, викриваються злочинні дії пануючих у країні іноземців і «своїх» зрадників, а також соціально ворожої авторові суспільної верхівки. Автор такого твору охоче використовує вируючу в народі усну інформацію і водночас намагається вплинути на неї. «Потаємна новина» призначається для обмеженого кола однодумців і поширюється нетрадиційним для книжкової культури свого регіону та часу способом. Захищаючи себе на випадок розкриття авторства та активізуючи сприйняття твору читачем (слухачем), автор застосовує «езопову мову» та специфічний прийом неназивання дійових осіб. Для зображення ворогів часто залучаються засоби національної сміхової культури.

Спадкочинні зв'язки поезії Шевченка з традиційною словесною культурою східного слов'янства потребують нового осмислення, нових дослідницьких підходів. На нашу думку, в названих поемах були використані традиції не лише фольклору, а й своєрідного жанру, який називаємо «потаємна новина».

«Потаємна новина», вважаємо, це — жанр світової поширеності, про що свідчать два найвідоміші його зразки — «Таємна історія» Прокція Кесарійського» (VI ст.) та «Секретна історія монголів» (1240 р.). І твір візантійського історика, і давньомонгольська пам'ятка репрезентують один із тих «наджанрів» світової літератури й фольклору, специфіка яких виявляється в площині відмінній, на іншому рівні узагальнення, ніж у традиційних жанрових системах стилів, методів, напрямів: вона переважно визначається політичним, соціально-психологічним, загально-культурним контекстом виникнення й побутування твору.

Східнослов'янська версія цього жанру довго існувала лише як явище усної традиції (зокрема, вбачаємо її в одному з епізодів «Повѣсти временных лѣтъ» про те, як «обри» — авари — «примучиша дулѣбы», зручались над ними, а потім безвісно згинули). З достатньою повнотою жанр «потаємної новини» був реалізований лише в двох східнослов'янських творах першої третини XVII ст. — російській «Новой повести о преславном Российском царстве» (1611 р.)¹ та українських «Новинах» про козацько-селянське повстання 1630 р. (вони дійшли до нас у складі Львівського літопису²). Ці твори й дали змогу реконструювати модель пропонованої жанрової структури.

¹ Памятники литературы Древней Руси: Кон. XVI — нач. XVII веков. — М., 1987. — С. 24—57. Далі посилання в тексті.

² Див.: Бензо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження. — Вид. 2.—К., 1971. — С. 105—111. Далі посилання в тексті.

Отже, близькість суспільно-політичної позиції автора поем «Сон» та «Великий льох» і невідомих укладачів «потаємних новин» XVII ст. не викликає сумніву. І в згадуваних «Новій повесті» та «Новинах», і в поемах Шевченка йдеться про загрозу самому існуванню нації; в усіх цих творах фігурують борці за визволення, яким протистоять не лише гнобителі, а й «свої» зрадники. У «Новій повесті» це «землесъдцы» Салтиков і Андронов, у «Новинах» — уніати, у Шевченка — «землячок ... з цинновими гудзиками» («Сон»), демонічні образи ворони українки та одного з близнюків, котрий буде «катам» помагати («Великий льох»). Конкретні умови життя й діяльності, як правило, не дозволяли авторіві «потаємної новини» виступити проти ворогів з піднятим заборолом.

Своєрідність суспільної позиції автора (чи укладача) «потаємної новини» диктувало принципову анонімність твору. Невипадково рукописна збірка «Три літа», до якої увійшли обидві згадувані поеми, не була надписана поетом. Під час арешту Шевченка жандарми одразу зрозуміли автографічність збірки («при нем найдена тетрадь, самим им написанная, с возмутительными стихами»³). Поет міг би спробувати відмовитися од авторства, якби йшлося про списки цих «возмутительных стихов», зроблені не його рукою.

«Потаємна новина» поширювалася способом рукописного тиражування. Переписувалися й київські «Новини» 1630 р., хоча й були створені, як вважаємо, кимось із старшої генерації діячів лаврської друкарні⁴. «Новую повесть», попри її досить великий обсяг, автор поширював як підкидний лист. Шевченко, звичайно, не міг сподіватися на видруккування поем «Сон» та «Великий льох» і також пустив їх до рукописного обігу.

Спосіб цей у Росії став таким звичним щодо віршів політичного змісту, що жандармський полковник Белоусов у донесенні начальникові навіть автограф називає «списками»: «В списках под названнем «Сон»...» (Арх. док., с. 384).

Нетрадиційність поширення «потаємної новини» і в тому, що воно планується автором як вибіркове. Укладач «Нової повесті» просить тих, хто знайде його «письмо», щоб вони його давали й читали тільки «своей братне, православнымъ християномъ», а зрадникам — «тѣмъ бы есте отнюдь не сказывали и не давали прочитати» (Памятники, с. 54, 56.) «Новини» козацький гетьман Орендаренко «рукою власною... послал знаемим своїмъ» (Львів. літопис, с. 111). Арештованому Шевченкові ставили й таке питання щодо його віршів: «читали эти стихи и разные пасквили в обществах друзей ваших и давали им списывать оные?», далі йшлося про замір «приготовлять этим восстание Малороссии» (Арх. док., с. 388). Шевченко зізнавався в прилюдному читанні «возмутительных стихов», але фактично заперечував передачу цих текстів для списування, бо довіряв тим, від кого їх «не прятал».

Однією з оригінальних прикмет жанру «потаємної новини» є неназивання імен головних дійових осіб. Генетично він пов'язаний, можливо, з прадавнім табу на імена, з одного боку, ворогів-гнобителів, а з іншого — проводирів підпільної боротьби проти них. Про можливість такого табу свідчить, на нашу думку, існування в міфологічних уявленнях селян XIX ст. заборони називати «нечисту силу» й істоти амбівалентні, які часом допомагають людині (лісовик, ведмідь)⁵. Скажімо, в «Новинах» не названі на ім'я лише «свої» — митрополит Іов Борецький,

³ Архівні документи про життя і діяльність Т. Г. Шевченка // Матеріали до вивч. іст. укр. літ.— К., 1961.— Т. II.— С. 384. Далі посилання в тексті.

⁴ Див.: Росовецкий С. К. У истоков прогрессивной украинской прессы: социальный прогресс. 5 Всесоюз. науч. конфер. по пробл. книговедения.— М., 1984.— С. 51—53.

⁵ Див.: Успенский Б. А. Филологические разыскания в области славянских древностей: Реликты язычества в вост.-слав. культуре Николая Мирликийского.— М., 1982.— С. 97—98. Далі посилання в тексті.

дечерський архімандрит Петро Могила, водночас прийом поширений на географічні назви: ве названі Печерське містечко та монастир. Шевченко вдається до цього прийому послідовно: у «Сні» не названі Микола І, Олександра Федорівна, Петро І, Катерина ІІ, а також гетьман Подуботок; у «Великому льоху» — Богдан Хмельницький, Петро І, Кара ХІІ. «Поетика умовчання» характеризує й художній простір поеми «Сон», тут не названі Сибір, Москва, Петербург («города з стома церквами»).

Але чи не цікавіші за ці прямі паралелі ті більш складні, часом навіть конфліктні, зв'язки між «потаємною новиною» й геніальними поемами Шевченка, що відкриваються в царині їх фольклоризму та у використанні традицій українського народного сміху. Почнемо з різниці істотної, яка, на перший погляд, видається руйнівною для наших зіставлень.

Класичні зразки східнослов'янської «потаємної новини» постали на гребені всенародної інформаційної хвилі—балачок, чуток (Sagengeschichten), сенсаційних розповідей, соціально-утопічних легенд, злободених анекдотів, дотепів, — котра завжди вирує під час таких кризових у житті нації подій, як ті, що розігралися навесні 1630 р. в Україні та в Москві «Смутних часів». Поеми Шевченка, коли і мають подібну соціально-психологічну основу, то вельми ослаблену: незважаючи на значне соціальне напруження в 1840-х рр. в Україні, тоді не склалася революційна ситуація, а національно-визвольне повстання не вибухнуло і в 1848-му революційному році. Саме тому поет, на відміну від укладачів «потаємних новин» ХVІІ ст., які зверталися до злободенної сучасності, або змальовує події, взяті з минулого, буремної історії України («Великий льох»), або відтворює буденні явища соціального та національного гноблення. Лише у «Великому льоху» сюжет будується навколо справжньої «новини» — пошуків скарбів у Суботіві та скандальних наслідків цієї археологічної ініціативи російського «начальства».

Укладач «потаємної новини», обробивши одержану усну інформацію, конденсував її бойову, патріотичну ідеологію, намагався своїм твором досягти дійового агітаційного впливу. Шевченко прагне того ж, бере на себе роль національного пророка (про це свідчать епіграфи до обох поем), сповнену зумовленого традицією внутрішнього трагізму, але атмосферу усного інформаційного вибуху, патріотичного фольклорного багатоголосся йому доводиться відтворювати самому в середині ідейно-художньої системи цих поем.

У «Сні» Шевченко вводить фольклоризований образ оповідача, деякі риси якого — за всього ліризму багатьох пасажів поеми — аж ніяк не може перебрати на себе ліричний герой, що володіє знаннями та життєвим досвідом самого поета. Маємо на увазі знижений образ сільського оповідача-п'яниці в сюжетному обрамленні власне сну, а також специфічну його наївність: він ніколи не бачив фейерверку, кам'яних набережних, пам'ятників, статуй. Наївний український дядько, дещо собі на умі, але богобоязний та сповнений поваги до «білого царя», з легкої руки попередників Шевченка був приречений розважати баечками читацьку публіку Російської імперії. Шевченко вкладає в уста йому думки та спостереження, в яких жандарми слушно завважили «противозаконные и возмутительные мысли».

Саме в цьому полягає внутрішній зміст тієї сенсаційності, що її обіцяє читачеві оповідач:

Найтверезіший би упився,
Скупий жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива.
Та чорта з два!⁶

⁶ Шевченко Тарас. Повн. збір. тв. : У 6-ти томах.— К., 1964.— Т. 1.— С. 237—238. Далі цитуємо за цим виданням.

Та чи не найбільш епатуючим був у «Сні» гротескно-сатиричний образ цариці Олександри Федорівни. По-перше, Шевченко порушив ту естетичну заборону, що діяла й у рукописній вільній поезії тих часів: на жінок із царської родини сатирики не посягали. По-друге, Олександра Федорівна була для тогочасного читача вельми несподіваним об'єктом сатири й тому, що користувалася традиційною симпатією літераторів. Принцеса Шарлота Пруська прилучалася до російської культури під керівництвом В. А. Жуковського, а він ставився до старанної учениці з щирою приязню. У Пушкіна, стосунки якого з російськими царями добре відомі, вона — «Звезда — Харита меж Харит», фігурує під умовним ім'ям «Лалла Рук», яке ввійшло до придворного вжитку після однойменного вірша В. А. Жуковського.

Уже тоді цариця була спотворена нервовим тиком. Якщо вже Шевченко знав про цю ваду («Та ще на лихо, сердешне, Хита головою»), то, гадаємо, міг знати й про те, що вона виявляє інтерес до історії та побуту його батьківщини. З листів знайомого Шевченкові П. О. Плетньова до Я. К. Грота дізнаємося, що імператриця «любить читати Квітку, тільки жалкує, що багато велемудрих слів», охоче слухає «Ярмарку», «Марусю» того ж Квітки-Основ'яненка. Через два роки, в листопаді 1842 р., відбувається «читання «Бульби» в імператриці. Як виявилося, «Бульба й Січ дуже їй до вподоби»⁷. Принагідно згадаємо, що саме квиток Олександри Федорівни, який коштував 400 карбованців, виявився щасливим у розіграній в царській родині лотереї для викупу Шевченка з кріпацтва.

Але для поета-бунтівника все це не мало жодної ваги, участь же перших кріпосників імперії у викупі його з рабства могла лише поглиблювати ненависть до них. Повернувшись із заслання, Шевченко проводить царицю до могили жорстокими віршами, де назве покійну «сукою», яку «миром люди прокленуть» («Хоча лежачого й не б'ють...»).

Повертаючись до «Сну», звернемо увагу на проставлену під твором дату: «8 іюля 1844 С.-Петербург» (I, 251). Це означає, що твір був написаний через тиждень після щорічного гуляння у Петергофі, яким, за встановленим Миколою І звичаєм, відзначалися роковини його весілля 1 липня 1817 р. Що на фантазмагорії «Сну» позначилися саме ці гуляння, вказують також деталі: свято відбувається влітку (згадується біла ніч: «Там ніч, як день»), воно — родинне царське («сам изволят Сегодня гуляти!») й супроводжується народним гулянням («штотвахуюсь я»), ілюмінацією («огонь огнем Кругом запалало»). Про це щорічне гуляння та про своє відвідування його в 1836 та 1839 рр. Шевченко згадував у запису від 1 липня 1857 р. свого щоденника, акцентуючи увагу на тих самих деталях: «А сегодня действительно в Петергофе праздник. Великолепный царский праздник!»; «прямо в Петергоф на гулянье»; «увидел в толпе своего грозного хозяина»; «не дождавшись иллюминации» (5, 42, 43)⁸. Для нас ця ідентифікація важлива тим, що свято 1 липня було спільним для царя й цариці. А це давало привід зобразити в поемі також імператрицю, яка, всупереч історичній дійсності, поділяє турботи чоловіка щодо керування державою: «О отечестве, здається, Та нових петлицях, Та о муштрах ще новіших» (I, 245).

Посівши в художньому світі поеми місце співправительки поряд із чоловіком, Олександра Федорівна закономірно стає жертвою нищівної сатири. По-перше, для поета (як, мабуть, і взагалі для патріота-українця тих часів) поняття «російська цариця» неминуче викликало асоціацію з Катериною II, що закріпачила українське селянство, і поет, зганяючи її права в Малоросії й вже більше нічого ні знати, ні бачити, ні чу-

⁷ Переписка Я. К. Грота з П. А. Плетневым. — СПб., 1896. — Т. 1. — С. 83, 139—140, 175, 637.

⁸ Заважимо, що в поемі йдеться про Петербург, насправді ж гуляння відбувалося в Петергофі та іноді на Єлагіному острові Петербурга. Але ж це «сон», і в художньому часі поеми теж літо змінює зима (сибірський епізод), а там — знову літо.

ти не хотів»⁹. По-друге, в зображенні цариці Шевченко — і це ще одна паралель з «потаємною новиною» — дотримувався естетичних канонів сміхової культури, які позбавлені галантності щодо жінок ворогів. Наведемо хоча б такі слова «пані ляшки» з думи «Корсунська перемога»: «Нема мого Яна! Десь його зв'язали козаки, як би барана...»¹⁰.

Останнє «диво», обіцяне читачеві селянином-оповідачем, це — славнозвісна сцена ранкового прийому в «палатах», де похмільний цар («Неначе з берлоги Медвідь виліз») заганяє «в землю» старшину, челядь, «москалів» і сам зазнає метаморфози:

Де ж ділася
Медвежа натура?
Мов кошеня, такий чудний.
Я аж засміявся. (I, 251).

Соціолого-політичну інтерпретацію цієї сцени започаткував Іван Франко в «Темному царстві». Не раз відзначалося також, що порівняння об'єктів сатири з тваринами зустрічається в народній творчості. Додамо, що цей прийом знає і «потаємна новина» XVII ст., міфологізуючи його.

Міфологічний підтекст наявний і в фіналі «Сну». Б. О. Успенський нагадує, що в XIX ст. на Україні святого Миколу вважали «породою московською», протиставляючи його «руському Юрку» (32). І далі: «Може, не випадково вираз «Велик бог русский» був одним з улюблених у Миколи I» (121). Річ у тім, що святий Микола й у Росії віддавна вважався «російським богом», а сам цей вираз, з'явившись в російській літературі на початку XIX ст., став «ходячим висловом офіційного лексикону»¹¹. Микола ж у народній релігійній свідомості виступав як християнський заступник поганського бога східних слов'ян Велеса, головною тваринною епіфанією якого був ведмідь (Успенський, 31—44, 85—110 та ін.); звідси, зокрема, дивовижне північноросійське зображення Миколи XVII ст. з головою ведмеда¹². Кішка, «за низкою ознак може ототожнюватись із ведмедем», при тому кішкою часто перекидається домовик, а він «також становить іпостась Волоса» (Успенський. — С. 102).

Отже, за химерними перевтіленнями Миколи I відкривається внутрішньо логічна низка трансформацій: цар, названий на честь святого Миколи Мірлікійського, — ведмідь як поганський еквівалент цього святого — «кошеня», що є найнижчим за ієрархією представником того ж самого міфологічного ряду. Не дивно, що, побачивши це на власні очі, оповідач «засміявся»: цар — уособлення «російського бога» на землі — обернувся в решті решт перевертнем-домовиком, з православної точки зору — дрібним бісом. Національно-етнографічна забарвленість релігійно-міфологічної дискредитації Шевченком російського царя¹³ стає особливо виразною, якщо згадати про панування «царистських ілюзій» в соціальній психології тогочасного російського селянства.

Поема «Великий льох», як вже зазначалося, за своїм змістом дещо ближча до традиційної «потаємної новини». Розпізнавання окремих камінчиків у мозаїці фольклорної підоснови цієї поеми — справа не з простих; ми зупинимось лише на тих, які за соціально-психологічною забарвленістю або ж поетичною функцією близькі до фольклорного субстрату класичної «потаємної новини». Так, ворона українка

⁹ Цит. за: Бородін В. С. Над текстами Т. Г. Шевченка. — К., 1971. — С. 177.

¹⁰ Див.: Українські народні думи. — К., 1972. — С. 278.

¹¹ Лотман Ю. М. Роман А. С. Пушкіна «Евгеній Онегин»: Коментарій. — Л., 1980. — С. 401.

¹² Див.: Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей: Лексич. и фразеолог. вопр. реконструкции текстов. — М., 1974. — С. 57.

¹³ У цьому контексті й брутальний випадок проти «богині-цариці та її «віршомазів» (за моделлю «богомаз») треба розглядати не як сумнівного смаку насмішку над зовнішністю немолодого хворої жінки, а як принципове заперечення обожнювання російських цариць навіть в умовній, антично-міфологічній формі (В. А. Жуковський, «Лалла Рук»).

проголошує:

Сю ніч будуть в Україні
Родиться близнята.
Один буде, як той Гонти,
Катів катувати!
Другий буде... оце вже наш! (I, 300)

Ю. О. Івакін висловив припущення про зв'язок «образу нового Івана Гонти» із зафіксованими у середині XIX ст. на Уманщині чутками, що син Гонти «запропонував» панам віддати всю землю селянам¹⁴. Плідне спостереження дослідника можна доповнити. Придивимося, як реагує природа на народження близнят:

Он бачите, над Києвом
Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася. (I, 301)

Мітла — це комета, яка віщує лихо. Водночас цей образ міг мати й інше, приховане значення. Після поразки селянської війни 1773 — 1774 рр. по всій імперії ширилися чутки про Метьолкіна (Замітайлу, Підмітайлу, Помітайлу, Метьолку), котрий «підмете» панів. Ця легенда була зафіксована як загальноросійська у звіті III відділенням за 1837 р., про Метелкіна не забували на Поволжі ще в 1860-ті роки¹⁵.

Відбиття цієї легенди (або її символики) у Шевченковій поемі — лише гіпотеза. Але безсумнівна не випадковість названих в процитованих рядках географічних імен: йдеться про священні, меморіальні місця української історії. Нагадаємо лише, що саме «над Тясмином у темному гаї» зібралися гайдамаки «проти ночі Маковія, як ножі святили» (I, 300). Землетрус «над Дніпром і Тясмином», що супроводить народження дивних близнюків, знаходить аналогію в білінні про Волхва Всеславича, під час народження якого «подрожала сыра-земля». Ця деталь підкреслює богатырське ество близнюків і наближає читача до розуміння зашифрованого в образах містерії поетового пророцтва про прийдешнє свого народу.

Річ у тому, що ворони хочуть «поховати» нового Гонту, але поет не сповіщає, чи вдалося їм це зробити. Читач повинен відповісти на це питання сам, розпізнавши фольклорні прототипи демонічних ворон та їх можливості знищити богатыря. На нашу думку, ворони — це відьми, що прилетіли на шабаш і волею поетової фантазії, по-перше, не обернулися знову жінками. По-друге, своєю демонічною суттю вони багаторазово перевершили скромних сільських чарівниць. Їх збіговисько нагадує східнослов'янський варіант шабашу, який не знає диявола — головуючого, танців та музик і може бути малочисельним. Ворони злетілись «з трьох сторін, і сіли На маяку, що на горі Посеред лісу...» (I, 296). Ворона українка частує подруг, запропонувавши їм «трохи жовчі», вкраденої в декабриста в Сибіру, — згадаймо, що й відьми на шабаші обов'язково бенкетували, при цьому в російських бувальщинах потрава могла бути ще страшнішою, шокуючою. В містерії ворони розговляються після Петрового посту, петрівок, але шабаші бували й на великі свята. Ворони називають одна одну «сестрицями», як і відьми на шабаші. Ворони розповідають про спровоковані ними злочини і змовляються знищити народного месника, — так і відьми на шабаші «звітували кожного разу про свої негідні справи.., укладали плани на майбутнє, кому й у чому шкодити»¹⁶.

Придивимося тепер, як збираються ворони знищити нового Гонту. Ворона українка співає: «Попливе наш Іван По Дніпру у Лиман З кумою» (I, 300). «Лиман» тут означає «гирло», поет спирається на схід-

¹⁴ Див.: Івакін Ю. Нотатки шевченкознавця. — К., 1986. — С. 53.

¹⁵ Див.: Чистов К. В. Народные традиции и фольклор: Очерки теории. — Л., 1986. — С. 234—235.

¹⁶ Koganyi K. Lysa góra: Studium z dziejów wierzeń ludowych w Polsce w XVII i XVIII wieku // Lud. — [Lwów], 1929. — Т. XXVII. — S. 71.

нослов'янське повір'я про особливу загрозу, згубність для людини річкового гирла. В. Даль зафіксував його в такій формі: «Где чорт ни был, а на устье реки поспел». У думі «Розмова Дніпра з Дунаєм» Дніпро питає: «Чи твое дунайське гирло моїх козаків пожерло?» Але загроза річкового гирла не є фатальною для людини, тим більше — для близнюків-богатирів: в українському фольклорі семилітки-богатирі з раннього дитинства відзначаються надзвичайною силою й магичними якостями¹⁷.

Ворона полячка співає: «Побіжить наш ярчук В ірій їсти гадюк Зо мною» (1, 300). Тут не йдеться про намір обернути майбутнього месника на собаку-ярчука, бо ярчук становить для відьми смертельну небезпеку¹⁸. Отже, перед нами метафора, що спирається на зазначене повір'я. Ворона обіцяє подругам завести хлопчика до зміїного ірію, сподіваючись, що він буде отруєний гадюками. Проте в українських переказах близнюкам-богатирям призначено стерегти на острові «усяких звірів і гадів», або навіть стати зміеборцями, тому гадюки їм не такі вже й страшні.

Ворона росіянка погрожує: «Как схвачу да помчу, В самый ад полечу Стрелою». Але за народними релігійними уявленнями ні відьми, ні будь-якій іншій демонічній істоті не дано забирати до пекла живу дитину; малоімовірно, що мова йде про душу хлопчика, хоча й в такому випадку ворона отримала б владу над нею тільки тоді, коли батьки прокляли дитину.

Таким чином, у розділі «Три ворони» Шевченко створює новий прийом «езопової мови», ключем для розшифровки якої могли володіти лише його співвітчизники. Про ефективність такої «езопової мови» свідчить експеримент, так би мовити, поставлений самою історією. З матеріалів слідства після першого арешту Шевченка випливає, що всі звинувачення базувалися на тексті поеми «Сон» та вірша «Чигрине, Чигрине...». На «Великий льох» — твір надзвичайно високого ідейного, національно-визвольного потенціалу — жандарми уваги не звернули. Це сталося тому, що внутрішньоєтнічна інформація (до того ж згорнута, редукована до натяку) лишилася темною для російських жандармських офіцерів: вони не знали ряду слів («ірій», «ярчук»), не зрозуміли політичного наповнення символічних згадок про Тясмин, Суботів, Чигирин. Їм важко було розізнати «крамолу» в історичних алюзіях епізодів батуринської різни, поїздки Богдана Хмельницького до Переяслава («Три душі»). Цей екзотичний факт історії функціонування «Великого льоху» виявляє, думається, захисний характер таких специфічних структурних рис традиційної «потаємної новини», як неназивання імен та «езопова мова».

Простежуючи шляхи проникнення традиції «потаємної новини» до художнього світу поета, не варто применшувати значення знайомства Шевченка з нелегальною російською й польською поезією та публіцистикою; відзначимо також вплив «Історії русів», що має структурні прикмети названого жанру (зокрема, в розповіді про події шведської війни). Згадаймо також, як малий Тарас, ще в Кирилівці прислухався до розповідей про Коліївщину, які стали потім основою сюжету «Гайдамаків». Отже, й тут головне джерело становив могутній потік усної словесної культури, в якому тривало багатомікове життя «потаємної новини» — жанру бунтарів та патріотів — і який своєю хвилею виніс на олімп світового письменства сина українського селянина.

¹⁷ Див.: Легенди та перекази/Упор. та прим. А. Л. Іоніді.— К., 1985.— С. 160, 162—165.

¹⁸ Там же.— С. 52. Див. також: Даль В. Толковый словарь...— Т. 4.— С. 680 (з поміткою «южи»).

Слово і ЧАС

*Ночами кличу
слово,
наче волю...*

*Микола
Руденко*

1'93

В НОМЕРІ

Міжнародна
конференція
українознавців

Обговорення
концепції національної культури

Володимир
Дрозд — автор
«Музею живого
письменника»

Написане лишається.
Скорочені сторінки
Сергія Єфремова

Зустріч початку століття:
Симон Петлюра та Леонід Андреев